KOKAND UNIVERSITY HERALD SCIENTIFIC E-JOURNAL
ISSN: 2181-1695

QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI
KOKAND UNIVERSITY HERALD
ВЕСТНИК КОКАНДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

OAK: 01-08/1819/6

www.herald.kokanduni.uz

“SABR”GA OID BIRLIKLARNING O‘ZBEK DISKURSIDAGI PRAGMATIK FUNKSIYALARI

Mirzayeva Shohista Abduvaxidovna,
Andijon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi.
E-mail: 1961@gmail.com/
https://orcid.org/0009-0005-3081-0455
DOI: https://doi.org/10.54613/ej62z180

MAQOLA HAQIDA/ О СТАТЬЕ

Qabul qilindi: 6-noyabr 2026-yil
Tasdiqlandi: 9-noyabr 2026-yil
Jurnal soni: 20-A
Maqola raqami: 13

KALIT SO‘ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

sabr, pragmatika, nutqiy akt, direktiv xushmuomalalik, diskurs, ijtimoiy maqom

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Maqolada o‘zbek tilidagi “sabr qil”, “sabr qiling”, “sabringizga balli”, va “sabr kosasi to‘ldi” kabi birliklarning nutqiy vazifalarini kontekst asosida aniqlashga qaratilgan. Material sifatida leksikografik, badiiy, diniy, ma’rifiy, paremiologik va ommaviy diskursdan olingan 12 ta verifikatsiyalangan kontekst maqsadli tanlandi. Har bir misol illokutiv kuch adresatga yuklangan harakat vaqt doirasi yumshatish vositalari hamda so‘zlovchi, tinglovchi o‘rtasidagi maqom munosabati bo‘yicha kodlandi. Natijalar sabrga oid birliklar faqat kutishga undovchi direktiv emasligini ko‘rsatdi. Ular tasalli, maqtov, axloqiy da’vat, institutsional kechiktirish va chidash chegarasini bildirish vazifalarini ham bajaradi. “Qil” va “qiling” shakllari ijtimoiy masofa hamda hurmatni belgilasa, “biroz”, “andak”, “azizim” va “akamullo” kabi unsurlar direktiv kuchni yumshatadi. Biroq, izoh va aniq muddat bo‘lmagan sabrga da’vat kuchli tomon manfaatini himoya qiluvchi kechiktirishga aylanishi mumkin. “Jabrga sabr yo‘q” maqoli o‘zbek diskursining o‘zida sabrning axloqiy chegarasi mavjudligini ko‘rsatadi. Pragmatik talqin shaklga emas kontekst maqom va kutilayotgan oqibatga tayanishi lozim.

ABOUT THE PAPER

Accepted: 6 November 2026
Approved: 9 November 2026
Volume: 20-A
Paper number: 13

KEYWORDS

sabr, patience, pragmatics speech, act directive, politeness, discourse, social status

ANNOTATION

This study investigates the contextual functions of Uzbek expressions such as sabr qil sabr qiling sabringizga balli and sabr kosasi to‘ldi. A purposive dataset of twelve verifiable contexts was compiled from lexicographic literary religious educational proverbial and public media discourse. Each instance was coded for illocutionary force requested action temporal scope mitigation and the status relationship between speaker and addressee. The analysis shows that sabr expressions do more than direct an addressee to wait. They also provide consolation express praise formulate moral exhortation justify institutional delay and mark the limit of endurance. The contrast between qil and qiling indexes familiarity social distance or respect while modifiers and address terms such as biroz andak azizim and akamullo can soften directive force. However an exhortation to be patient may become a form of strategic deferral when no explanation endpoint or remedy is supplied especially under unequal power relations. The proverb Jabrga sabr yo‘q provides an internal cultural limit to unlimited endurance. Pragmatic interpretation must therefore be based on context status and consequences rather than linguistic form alone.

Kirish

Sabrga oid birliklar lug‘atda kutish, chidash va o‘zini tiyish ma’nolari bilan izohlanadi. Nutqda esa shu semantik yadro turli kommunikativ vazifalarni bajaradi. “Sabr qil” shakli ba’zan oddiy kutish iltimosi ba’zan ruhiy dalda ba’zan axloqiy talab bo‘lishi mumkin. “Sabringizga balli” adresatning xulqini maqtaydi, “sabr kosasi to‘ldi” esa chidash chegarasi tugaganini xabar qiladi. Demak, leksemaning lug‘aviy ma’nosi illokutiv kuchni to‘liq belgilamaydi. Ma’no so‘zlovchi maqsadi adresatning holati oldingi nutq va ijtimoiy maqom bilan birga shakllanadi.

Nutqiy akt nazariyasi gapirishni qoidalar asosida amalga oshiriladigan harakat deb tushuntiradi [1]. “Sabr qil” va “sabr qiling” odatda direktiv shaklga ega chunki adresatdan shoshilmaslik kutish yoki hissiy reaksiyani to‘xtatish talab qilinadi. Biroq ayni shakl tasalli ogohlantirish yoki institutsional kechiktirish vazifasini ham olishi mumkin. Shuning uchun grammatik buyruq shakli bilan real pragmatik natijani aynanlashtirib bo‘lmaydi.

Direktiv tinglovchining erkin harakatiga ta’sir qilgani uchun xushmuomalalik bilan bog‘liq. Brown va Levinson nazariyasida ijtimoiy masofa hokimiyat farqi va talab og‘irligi yuzga tahdid darajasini oshiradi [3]. O‘zbek tilida birlik va ko‘plik hurmat shakllari “qil” va “qiling” qarindoshlik yoki hurmat bildiruvchi murojaatlar hamda biroz andak kabi vaqtni kichraytiruvchi vositalar talab kuchini boshqaradi. Shu bilan birga Watts hech bir shakl o‘z o‘zidan doimo xushmuomala emasligini uning bahosi konkret munosabatda yuzaga kelishini ta’kidlaydi [4]. Bu ogohlantirish sabr qiling kabi odatda muloyim ko‘ringan ifodalarni tahlil qilishda ayniqsa muhim.

Sabrga da’vatning ijtimoiy oqibati ikki yo‘nalishda bo‘lishi mumkin. Bir tomondan u hissiy keskinlikni kamaytiradi qaror uchun vaqt beradi va suhbatdoshga ruhiy tayanch ko‘rsatadi. Ikkinchi tomondan kuchli tomon ushbu birlik orqali muammoni izohlamasdan kechiktirishi yoki norozilikni axloqiy jihatdan nomaqbul qilib ko‘rsatishi mumkin. Rapport boshqaruvi yondashuvi muloqotda faqat shaxsiy obro‘ emas adolatli munosabat va ijtimoiy huquqlar ham hisobga olinishi kerakligini ko‘rsatadi [5]. Shuning uchun sabrga chaqirishning muloyim shakli uning adolatli natijasini avtomatik kafolatlamaydi.

Adabiyotlar tahlili

Sabr tushunchasining pragmatik xususiyatlarini o‘rganishda, avvalo, nutqiy akt nazariyasi, xushmuomalalik strategiyalari va diskursda ijtimoiy munosabatlarning ifodalanishiga oid ilmiy qarashlar nazariy asos vazifasini bajaradi. Xususan, J. R. Searle nutqiy aktlarni tasniflash orqali til birliklarining nafaqat axborot uzatish, balki muayyan kommunikativ harakatni amalga oshirish xususiyatini asoslab beradi. Olimning *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* asarida nutqiy harakatlarning mazmuni, maqsadi va kommunikativ shartlari yoritilgan bo‘lib, mazkur qarashlar o‘zbek tilidagi “sabr qil”, “sabr qiling” kabi birliklarning direktiv xususiyatlarini aniqlashda muhim nazariy manba hisoblanadi [1, 16–20-b.]. Shuningdek, olimning illokutiv aktlar tasnifiga bag‘ishlangan maqolasida direktiv, ekspressiv va reprezentativ nutqiy aktlarning o‘ziga xos belgilari izohlanadi. Bu tasnif sabrga oid birliklarning buyruq, iltimos, tasalli, maqtov va muayyan holatni ifodalash kabi pragmatik vazifalarini farqlash imkonini beradi [2, 1–23-b.].

P. Brown va S. Levinsonning xushmuomalalik nazariyasiga oid tadqiqotlari sabrga undovchi birliklarning ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq jihatlarini tahlil qilishda alohida ahamiyatga ega. Mualliflar nutqiy muloqotda so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi ijtimoiy masofa, hokimiyat munosabati hamda talabning darajasi xushmuomalalik strategiyalarini belgilashini ta’kidlaydilar [3, 61–68-b.]. Ushbu nazariy yondashuv asosida “sabr qil” va “sabr qiling” shakllarining kommunikativ farqlarini, shuningdek, “biroz”, “andak”, “azizim” kabi birliklarning direktiv ta’sirni yumshatishdagi rolini izohlash mumkin. Biroq xushmuomalalikning faqat grammatik yoki leksik vositalar bilan belgilanmasligi masalasi R. J. Watts tadqiqotlarida yanada chuqurroq yoritilgan. Olim xushmuomalalikni muayyan ijtimoiy vaziyat, muloqot ishtirokchilarining kutishlari va o‘zaro munosabatlari asosida baholash zarurligini ko‘rsatadi [4, 9–13-b.]. Bu yondashuv “sabr qiling” shaklining ayrim vaziyatlarda hurmat ifodasi, boshqa holatlarda esa adresatning noroziligini cheklash yoki muammoni kechiktirish vositasi sifatida namoyon bo‘lishini tushuntirishga xizmat qiladi.

H. Spencer-Oatey tomonidan ishlab chiqilgan rapport boshqaruvi nazariyasida muloqot jarayonida shaxsiy mavqe, ijtimoiy huquqlar, o‘zaro hurmat va munosabatlar muvozanati masalalariga e’tibor qaratiladi. Tadqiqotchi kommunikativ munosabatlarni faqat suhbatdoshning ijobiy qiyofasini saqlash bilan cheklamay, uning adolatli munosabatga bo‘lgan ehtiyojini ham muhim omil sifatida baholaydi [5, 11–47-b.]. Mazkur nazariy qarashlar sabrga da’vatning konstruktiv yoki salbiy pragmatik natijasini aniqlashda muhimdir. Chunki ayrim vaziyatlarda sabr qilishga undash suhbatdoshga ruhiy dalda berish va muammoni hal etish uchun vaqt ajratishga xizmat qilsa, boshqa holatlarda mas’uliyatni adresat zimmasiga yuklash yoki uning haqli e’tirozini cheklash vositasiga aylanishi mumkin.

O‘zbek tilidagi sabr tushunchasining leksik-semantik va frazeologik xususiyatlarini aniqlashda O‘zbek tilining ta’limiy korpusi muhim manba hisoblanadi. Undagi “sabr”, “sabrli”, “andak” va “sabr-toqat” lug‘at maqolalari mazkur birliklarning asosiy ma’nolari, qo‘llanish imkoniyatlari hamda turg‘un birikmalar tarkibidagi xususiyatlarini o‘rganishga asos yaratadi [6]. T. Mirzayev, A. Musoqulov va B. Sarimsoqov tomonidan tuzilgan “O‘zbek xalq maqollari” to‘plamida keltirilgan “Boriga rozi bo‘l, yo‘g‘iga sabr qil” va “Jabrga sabr yo‘q” kabi maqollar esa sabr tushunchasining milliy-ma’naviy va axloqiy mazmunini ochib beradi [7, 108–110-b.]. Xususan, mazkur maqollarda sabrning ijobiy qadriyat sifatidagi talqini bilan bir qatorda, uning muayyan axloqiy chegarasi ham ifodalangan. Bu holat o‘zbek diskursida sabr tushunchasini faqat chidash va kutish bilan bog‘liq hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy adolat va insoniy munosabatlar bilan aloqador pragmatik birlik sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Badiiy diskurs materiallari ham sabrga oid birliklarning kontekstual vazifalarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Harriet Bicher-Stouning “Tom tog‘aning kulbasi” romanida Elizaning “Ammo yolvorib so‘rayman, sabr qil” murojaati hamda unga javoban bildirilgan “Sabr qil emish! Men sabr qilmayapmanmi?” e’tirozi mazkur birlikning tasalli va norozilikni cheklash o‘rtasidagi pragmatik ziddiyatini namoyon qiladi [8, 22-b.]. E. L. Voynichning “So‘na” romanidagi “Biroz sabr qiling, men sizga ishonaman” replikasi esa hurmat shakli va vaqtni chegaralovchi leksik vositaning direktiv kuchni yumshatishdagi imkoniyatlarini ko‘rsatadi [9, 136-b.]. N. Soatovaning Shuhrat ijodida g‘oya va falsafaga bag‘ishlangan tadqiqotida keltirilgan “Sabr qil, jonivor, senikini o‘zim ayirib beraman” misoli ham sabrga undashning va’da va kutilayotgan natija bilan bog‘liq jihatlarini tahlil qilish uchun ahamiyatlidir [10, 336–343-b.]. Sayyodiyning “Tohir va Zuhra” dostonidagi “Sabr qil, sabr ila maqsuda yetkil” misrasi esa sabr tushunchasining mumtoz adabiyotdagi didaktik va axloqiy mazmunini ochishga xizmat qiladi [11].

Zamonaviy ommaviy va diniy-ma’rifiy diskurs materiallari sabrga oid birliklarning bugungi kommunikativ muhitdagi vazifalarini aniqlash imkonini beradi. O‘zbekiston musulmonlari idorasining “Oyatlar va yorqin bashoratlar” maqolasida sabr tushunchasi diniy-axloqiy qadriyat va inson xulqini tartibga soluvchi ma’naviy mezon sifatida talqin etiladi [12]. Daryo nashrida yoritilgan “Pul yo‘q, ammo siz sabr qiling” iborasining ommaviy memga aylanishi esa sabrga da’vatning institutsional munosabatlar doirasida istehzoli pragmatik mazmun kasb etishini ko‘rsatadi [13]. U. Adizovaning “Sabr qil, Elifjon: go‘zal narsalar go‘zal sabrdan keyin keladi” maqolasida esa sabr oilaviy munosabatlarni saqlash, ruhiy dalda berish va kelajakka umid uyg‘otish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi [14].

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda sabrga oid birliklarning pragmatik xususiyatlarini aniqlashda tavsifiy-tahliliy, kontekstual, qiyosiy-pragmatik va diskursiv tahlil metodlaridan foydalanildi. Nazariy asos sifatida J. R. Searlening nutqiy aktlar tasnifi, P. Brown va S. Levinsonning xushmuomalalik nazariyasi hamda H. Spencer-Oateyning rapport boshqaruvi yondashuviga tayanildi. Tadqiqot materiali sifatida leksikografik, badiiy, paremiologik, diniy-ma’rifiy va ommaviy diskursdan olingan 12 ta kontekst tanlandi. Misollar illokutiv kuch, adresatdan kutilayotgan harakat, vaqt doirasi, yumshatish vositalari hamda so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi ijtimoiy-maqom munosabati asosida tahlil qilindi. Olingan natijalar umumlashtirish va tasniflash orqali tizimlashtirildi.

Natijalar

Tanlamada eng ko‘p ko‘ringan tur direktivdir. “Andak”, “sabr qiling”, “biroz sabr qiling”, “sabr qil” shakllari adresatdan vaqtinchalik kutish yoki reaksiyani to‘xtatishni talab qiladi. Biroq direktivlarning maqsadi bir xil emas. P.Tursun misolida andak qisqa vaqtni ko‘rsatib kutishning chegaralanganligini bildiradi [6]. Voynich romanidagi “Biroz sabr qiling replikasi” esa so‘roq va shubha sharoitida keyingi savolga o‘tish uchun suhbatdoshning qarshiligini pasaytiradi [9]. Grammatik shakl o‘xshash bo‘lsa ham birinchi vaziyat xizmat ko‘rsatish yoki kundalik kutishga ikkinchisi esa institutsional nazoratga yaqin.

Tasalli direktivida so‘zlovchi adresatning og‘ir holatini tan oladi va salbiy reaksiyani cheklashga urinadi. “Tom tog‘aning kulbasi”da “Eliza, yolvorib so‘rayman” va ehtimol unsurlari bilan “sabr qil” da’vatini yumshatadi [8]. Lekin Jorjning “Men sabr qilmayapmanmi?” degan qarshi savoli da’vat muvaffaqiyatsiz bo‘lganini ko‘rsatadi. Tinglovchi o‘zini allaqachon chidab kelayotgan va adolatsizlikka uchragan shaxs deb biladi. Shu sabab tasalli sifatida niyat qilingan direktiv uning tajribasini tan olmaydigan talab sifatida qabul qilinadi.

Ekspressiv funksiya “sabringizga balli” birligida namoyon bo‘ladi. Bu ifoda yangi harakatni buyurmaydi, balki adresatning oldingi chidamini maqtaydi [6]. Egalik va hurmat ko‘rsatkichi sabringiz konkret shaxsning fazilatini

ko‘rsatadi “balli” esa ijobiy bahoni ochiq ifodalaydi. Reprezentativ funksiya “sabr kosasi to‘ldi” iborasida ko‘rinadi. So‘zlovchi chidash resursi tugaganini xabar qiladi va shu orqali keyingi norozilik yoki harakat uchun pragmatik asos yaratadi. Demak, sabr semantik maydoni xatti harakatni buyurishdan tashqari baholash va chegarani e’lon qilish vazifalarini ham bajaradi.

Didaktik va diniy axloqiy direktivlar konkret vaziyatdan umumiy me’yorga o‘tadi. Sayyodiyning “Sabr qil, sabr ila maqsuda yetkil” misrasida buyruq va va’da birlashadi [11]. Maqsadga yetish sabrning asoslovchi natijasi sifatida beriladi. Maqollardagi “Boriga rozi bo‘l, yo‘g‘iga sabr qil” ham shaxsni mavjud sharoitni qabul qilishga yo‘naltiradi [7]. Diniy ma’rifiy matnda esa sabrga da’vat axloqiy va e’tiqodiy asos bilan mustahkamlanadi [12]. Bunday direktivning kuchi faqat grammatik buyruqdan emas so‘zlovchi yoki matnning me’yoriy vakolatidan kelib chiqadi.

1-jadval.

“Sabr” so‘zining nutqdagi vazifalari va ta’sir mexanizmi

Funksiya	Tipik shakl	Kontekstual ta’sir	Asosiy xavf
Kutishga undash	Andak yoki biroz sabr qiling	Qisqa muddatli harakatni to‘xtatadi	Muddat noaniq bo‘lsa kechiktirishga aylanadi
Tasalli	Yolvorib so‘rayman, sabr qil	Hissiy zo‘riqishni kamaytirishga urinadi	Adresat tajribasi tan olinmasligi mumkin
Maqtov	Sabringizga balli	Oldingi chidamni ijobiy baholaydi	Kutilayotgan keyingi chidashni bilvosita kuchaytirishi mumkin
Axloqiy da’vat	Sabr qil, maqsadga yetkil	Xulqni meyor va natija bilan asoslaydi	Meyor konkret zarar ustidan qo‘yilishi mumkin
Institutsional kechiktirish	Siz sabr qiling	Norozilikni vaqtincha to‘xtatadi	Sabab yechim va javobgarlik yashiriladi
Chegarani bildirish	Sabr kosasi to‘ldi yoki jabrga sabr yo‘q	Chidash tugaganini va o‘zini himoya qilishni bildiradi	Keskinlashuv xavfi mavjud ammo e’tiroz legitimlashadi

“Qil” va “qiling” qarama-qarshiligi adresat bilan munosabatni indekslaydi. “Qil” birlikdagi yaqin yoki yuqoridan pastga murojaatda ishlatilishi mumkin. “Qiling” hurmat ko‘plik masofa yoki rasmiylikni bildiradi. Biroq bu shakllar qat’iy ijtimoiy formulalar emas. Masalan, yuqori maqomli shaxs ham institutsional maqsadda “qiling” shaklini ishlatib talabni muloyim ko‘rsatishi mumkin. Shu sabab hurmat shakli maqom tengligini emas ko‘pincha talabni yuzaki yumshatish usulini bildiradi.

“Biroz” va “andak” kutish muddatini kichraytiradi. Ular adresatga yuklanayotgan xarajat cheklangan, degan implikaturani hosil qiladi. Agar kutilgan muddat haqiqatan qisqa bo‘lsa, bu vosita direktivning aniqligini oshiradi. Agar kechikish noma’lum bo‘lsa kichraytiruvchi birlik so‘zlovchining javobgarligini yashirishi mumkin. Xuddi shuningdek “azizim”, “Elifjonim”, “jonivor” va “akamullo” kabi murojaatlar yaqinlik hurmat yoki mehrni ko‘rsatadi. Ammo murojaatning iliqligi talabning mazmunini avtomatik ravishda adolatli qilmaydi.

Shuhrat matnidagi “sabr qil”, “jonivor”, “senikini o‘zim ayirib beraman”, replikasi direktivni va’da bilan asoslaydi [10]. Adresat hayvon bo‘lsa ham tuzilma muhim pragmatik tamoyilni ko‘rsatadi. Kutishga chaqirish bilan birga kutishdan keyingi natija aniq aytilgan. “Tom tog‘aning kulbasi”dagi misolda esa Eliza tasalli va umid bildiradi lekin Jorjning asosiy muammosi zo‘ravon mehnat munosabati hal qilinmaydi [8]. Ikki misol sabr da’vatining qabul qilinishi so‘zlovchi taklif qilayotgan yechimga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Konstruktiv sabr da’vati to‘rtta pragmatik belgiga ega. Birinchidan, kechikish sababi tushuntiriladi. Ikkinchidan, vaqt doirasi yoki keyingi qadam ko‘rsatiladi. Uchinchidan, so‘zlovchi natija uchun ma’lum javobgarlik oladi. To‘rtinchidan, adresatning zarar va noroziligi tan olinadi. Bu shartlar mavjud bo‘lsa sabrga chaqirish o‘zaro hamkorlik uchun vaqt yaratadi. “Andak”, “sabr qiling” kabi qisqa va chegaralangan iltimos hamda senikini o‘zim ayirib beraman kabi natijali va’da shu modelga yaqin.

Strategik kechiktirishda esa sabr adresatni kutishga majbur qiladi, lekin sabab, muddat va javobgarlik noaniq qoladi. “Pul yo‘q, ammo siz sabr qiling” iborasining memga aylanishi aynan shu nomutanosiblikni ko‘rsatadi [13]. Rasmiy vakolatga ega so‘zlovchi muammoni hal qilish rejasini bermasdan tinglovchidan chidashni talab qiladi. Jamoatchilik iborani xushmuomala maslahat sifatida emas, institutsional ojizlik yoki befarqlik belgisi sifatida qayta talqin qiladi. Bu holat Wattsning shaklning o‘zi doimo xushmuomala emasligi haqidagi fikrini tasdiqlaydi [4].

Oilaviy maslahat kontekstida ham yaqin murojaat pragmatik xavfni yo‘qotmaydi. “Sabr qil, Elifjonim, bir kuni jufting seni anglaydi” degan da’vat kelajakdagi yaxshilanishni va’da qiladi, lekin uning muddati va mexanizmi ko‘rsatilmaydi [14]. Natijada, maslahat munosabatni saqlashga xizmat qilishi bilan birga, adresatning hozirgi noroziligini keyinga surishi mumkin. Tahlil matndagi konkret shaxslar haqida psixologik hukm bermaydi. U faqat da’vatning til orqali qanday vaqt va mas’uliyat taqsimotini yaratishini ko‘rsatadi.

“Jabrga sabr yo‘q” maqoli strategik kechiktirishga ichki madaniy qarshi mezon beradi [7]. Bu birlik sabrni cheksiz va har doim ma’qullanadigan majburiyat sifatida qabul qilmaydi. Zarar adolatsiz bosim yoki jabr davom etayotgan vaziyatda adresatning qarshiligi sabrsizlik deb diskreditatsiya qilinmasligi kerak. Shunday qilib, sabr diskursining o‘zida chidashga da’vat bilan chidash chegarasini e’lon qilish o‘rtasidagi muvozanat mavjud.

Muhokama

Natijalar sabrga oid birliklarning illokutiv kuchi semantik yadrodan kengroq ekanini ko‘rsatdi. “Sabr qil” direktiv, “sabringizga balli” ekspressiv, “sabr kosasi to‘ldi” esa reprezentativ aktdir. “Biroz”, “sabr qiling” kutishga undaydi, suhbatni boshqaradi va so‘zlovchining muloyim obrazini yaratadi. Shu sabab, kodlashda asosiy illokutiv kuch bilan qo‘shimcha perlokutiv ta’sir farqlandi.

Brown va Levinson modeli direktiv kuchning masofa, maqom va talab og‘irligiga bog‘liqligini tushuntiradi [3]. O‘zbek materialida “qiling” hurmat shakli kichraytiruvchi, “biroz”, “andak” hamda murojaat birliklari talabni yumshatadi. Lekin material xushmuomalalikni faqat yuzni saqlash strategiyasi sifatida ko‘rish yetarli emasligini ko‘rsatdi. Institutsional kechiktirishda adresatning vaqt resursi va adolatli yechimga bo‘lgan huquqi ham muhim.

Sabr diskursining ijobiy tomoni konfliktni darhol kuchaytirmaslikdir. Shaxs vaqt yutib, hissiy reaksiyani nazorat qilishi va to‘liqroq ma’lumot asosida qaror qabul qilishi mumkin. Biroq, sabrni universal yechim, deb ko‘rsatish muammoning sababini yashiradi. Ayniqsa, vakolatli shaxs adresatdan kutishni talab qilganda kechikish sababi va keyingi qadamni aytishi kerak. Aks holda sabr me’yori javobgarlikni tinglovchiga ko‘chiradi. Muammo hal qilinmaydi, faqat norozilikning ifodasi cheklanadi.

Tahlildagi eng muhim qarshi dalil tinglovchi reaksiyasidir. “Tom tog‘aning kulbasi”da Jorj sabr da’vatini rad etadi, chunki u allaqachon uzoq chidaganini ta’kidlaydi [8]. Daryo xabaridagi ibora esa ommaviy istehzo obyektiga

aylanadi [13]. Bu ikki holat turli janrga mansub bo‘lsa ham bir tamoyilni ko‘rsatadi. So‘zlovchining yaxshi niyati yoki muloyim shakli adresatning pragmatik bahosini belgilab bermaydi. Baholash oldingi tajriba zarar davomiyligi va muammoni hal qilish imkoniga bog‘liq.

Tadqiqotning cheklovi tanlamaning kichikligi va yozma manbalarga tayanishidir. Badiiy tarjimada original matn va tarjimon tanlovi birgalikda ta’sir qiladi. Ommaviy matnda esa tahrir va sarlavha pragmatik kuchni o‘zgartirishi mumkin. Keyingi tadqiqotda tabiiy dialog xizmat ko‘rsatish yozishmalari oilaviy maslahat va institutsional murojaatlardan anonimlashtirilgan korpus tuzish zarur. “Sabr qil” va “sabr qiling” konstruksiyalarining kollokatsiyasi javob replikalari va navbat tuzilishi miqdoriy hamda konversatsion tahlil bilan tekshirilishi mumkin.

Xulosa

O‘zbek diskursida sabrga oid birliklar kamida besh pragmatik vazifani bajaradi. Ular kutishga yoki o‘zini tiyishga undaydi tasalli beradi chidamni maqtaydi axloqiy me’yorni eslatadi va chidash chegarasi tugaganini bildiradi. Shuning uchun sabr leksemasining lug‘aviy ma’nosi bilan uning nutqiy vazifasini tenglashtirish mumkin emas.

Direktivning qabul qilinishi uning grammatik shakli bilan birga sabab muddat yechim va maqom munosabatiga bog‘liq. “Biroz”, “andak” hurmat shakli va iliq murojaat talabni yumshatadi, lekin izohsiz yoki cheksiz kechikishni oqlamaydi. Konstruktiv sabr da’vati adresatning holatini tan oladi, keyingi qadamni ko‘rsatadi va so‘zlovchining javobgarligini saqlaydi.

“Jabrga sabr yo‘q” maqoli sabrning madaniy qiymati ham shartli ekanini ko‘rsatadi. Adolatsiz zarar sharoitida chidashni davom ettirish axloqiy majburiyat sifatida berilmaydi. Demak, sabrga oid ifodalarni tahlil qilishda so‘z shaklidan tashqari kim kimga, nima sababdan, qancha vaqt kutishni aytayotgani va bu talab kimning manfaatiga xizmat qilayotgani tekshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
2. Searle J. R. A Classification of Illocutionary Acts // Language in Society. – 1976. – Vol. 5, No. 1. – P. 1–23.
3. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
4. Watts R. J. Politeness. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
5. Culturally Speaking: Culture, Communication and Politeness Theory / Ed. by H. Spencer-Oatey. – 2nd ed. – London: Continuum, 2008. – P. 11–47.
6. O‘zbek tilining ta’limiy korpusi. Sabr, sabrli, andak va sabr-toqat lug‘at maqolalari. https://uzschoolcorpara.uz/uz/Dictionary?q=sabr.
7. O‘zbek xalq maqollari / Tuzuvchilar: T. Mirzayev, A. Musoqulov, B. Sarimsoqov. – Toshkent: Sharq, 2005. – B. 108–110. https://www.ziyouz.com/books/uzbek_xalq_ogzaki_ijodi/T.Mirzayev%2C%20A.Musoqulov%2C%20B.Sarimsoqov%20%28tuzuvchilar%29.%20O%27zbek%20xalq%20maqollari.pdf.
8. Bicher-Stou H. Tom tog‘aning kulbasi / Tarjimon: Sharif Rizo. – Toshkent: Ziyo nashr, 2020. – B. 22. https://api.unilibrary.uz/storage/PublisherResourceFile/349489/images/1689960353.pdf.
9. Voynich E. L. So‘na / Rus tilidan tarjima: Mirzakalon Ismoiliy. – Toshkent: O‘zbekiston, 2015. – B. 136. https://renessans-edu.uz/files/books/2023-10-30-05-26-28_d5c7fa461887d1305f986471db81e482.pdf.
10. Soatova N. Shuhrat ijodida g‘oya va falsafa // O‘zbek filologiyasining dolzarb masalalari va uni o‘qitish metodikasi muammolari: xalqaro anjuman materiallari. – Jizzax, 2023. – B. 336–343. https://phys-tech.jdpu.uz/index.php/hp/article/download/9426/6633/22691.
11. Sayyodiy. Tohir va Zuhra dostoni // Ziyouz elektron kutubxonasi. https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-sheriyati/o-zbek-mumtoz-adabiyoti/sayyodiy-xvii-asr. murojaat sanasi 2026 yil 3 noyabr
12. O‘zbekiston musulmonlari idorasi. Oyatlar va yorqin bashoratlar. – 2026. https://www.muslim.uz/uz/e/post/47323-oyatlar-va-yorqin-bashoratlar
13. Yakubova Sh. Medvedevning “Pul yo‘q, ammo siz sabr qiling” degan iborasi OAVlarda eng ko‘p tilga olingan memga aylandi // Daryo. – 2016. – 11-iyun. https://daryo.uz/2016/06/11/medvedevning-pul-yoq-ammo-siz-sabr-qiling-degan-iborasi-oavlarda-eng-kop-tilga-olingan-memga-aylandi/
14. Adizova U. Sabr qil, Elifjon: go‘zal narsalar go‘zal sabrdan keyin keladi // Azon va Aniq. – 2019. – 18-aprel. https://aniq.uz/uz/yangiliklar/sabr-qil-elifjon-guzal-narsalar-guzal-sabrdan-keyin-keladi.